

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

ВІТРУК Надія Любомирівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці)

Анотація. У статті окреслено лексико-семантичне наповнення односкладних речень репрезентації в сучасній українській літературній мові. Виявлено, що носієм основного семантичного значення в номінативних одиницях є головний член речення, лексичне значення якого може бути надзвичайно різне, оскільки спрямоване на констатацію об'єктів навколишньої дійсності.

Ключові слова: односкладні іменні речення, односкладні речення репрезентації, головний член речення, семантична структура речення, лексико-семантичне наповнення

Структурно-семантична організація будь-якого речення як мовного знака має двобічний характер: зміст залежить від форми (оскільки речення – це насамперед формально утворена одиниця мовлення) і навпаки – форма від змісту (адже значення – це лексико-семантичне наповнення певної форми). За таким принципом сформовані й односкладні речення репрезентації (номінативні). Лексичне значення кожного із компонентів організованої структури формує зміст конструкції, її функції та завдання.

Н. Арват стверджувала, що «основна функція лексичного матеріалу, який заповнює складові частини структурного типу речення, – це створення семантичної структури речення, його „комунікативного змісту”» [1, с. 44]. Аналізуючи типи лексичного наповнення структурних схем, дослідниця виокремила три основні: 1) схеми з усталеним складом лексики (*Світає. Стемніло; Нудить. Морозить*); 2) структурні схеми з відносно вільним лексичним складом при вираженій тенденції до заповнення компонентних місць розрядами певних груп лексики; 3) структурні схеми з незалежністю лексичного наповнення будь-якого одного компонента за наявності суворих обмежень для інших компонентів (*Ні хмаринки; Ні звука*) [1, с. 44]. Н. Арват також зазначила, що В. Ярцева розмежувала такі структурні схеми на „жорсткі”, „напівжорсткі” і „нежорсткі” моделі [1, с. 44].

З огляду на визначені граматистами типи лексичного наповнення структурних схем, номінативні конструкції реалізують другу схему або «напівжорсткі» моделі.

Семантика односкладних іменних речень функційної сфери репрезентації певною мірою залежить від контексту, в розмовній мові – від ситуації. Контекст допомагає читачеві / слухачеві точніше й краще зрозуміти сказане мовцем, вловити основну думку. За словами Г. Колшанського, саме контекст постійно бере участь у побудові фрази як рівноправна семантична одиниця разом зі значенням лексем і граматичними формами [3, с. 26]. Без контекстуальних чи ситуативних обставин мовлення досліджувати та з'ясувати структурно-семантичну специфіку номінативних синтаксичних одиниць буде важко, в окремих випадках навіть неможливо. Тому при потребі для розкриття суті речень, опису їх функцій

та завдань, визначення граматичного значення тощо супроводжуватимемо номінативні конструкції мінімальним попереднім або наступним контекстом (контекст розглядаємо у межах абзацу. – Н. В.).

Носієм основного семантичного значення в номінативних одиницях є головний член речення, яким названо, позначено, вказано, охарактеризовано осіб та реалії навколишньої дійсності. Різні контекстуально зумовлені додаткові значеннєві відтінки вносять другорядні члени односкладної конструкції, увиразнюючи та підсилюючи основне семантичне значення.

Дослідниками номінативних одиниць встановлено, що семантика головного члена, тобто іменника (іншої іменної частини мови), може бути як абстрактною, так і конкретною. Визначено навіть процентне співвідношення між вживанням конкретних іменників (56 %), абстрактних (20 %), речовинних (11 %), збірних (5 %) та використанням в одиничних випадках власних назв (8 %), що виступають головними членами речень функційної сфери репрезентації [4, с. 5].

Окреслити семантичне багатство номінативних речень учені намагались по-різному, розглядаючи то функціонально-семантичні, то лексико-семантичні, то семантично-стилістичні їх особливості. Однак ряд складнощів при виокремленні функційних різновидів, визначенні їх структурно-семантичної повноти / неповноти, поширеність / непоширеність об'єктно-обставинними компонентами речення, тісний зв'язок з контекстом тощо призвели до того, що дослідженими за семантичними значеннями головних членів та семантико-стилістичним навантаженням були загалом лише буттєві (чи власне-буттєві) номінативні одиниці, інші різновиди визначено як семантично своєрідні та лексично різнопланові речення з обмеженою буттєвістю і охарактеризовано згідно з визначеними позиціями того чи того ученого.

Лексичні значення слів, що є головними членами номінативних одиниць, надзвичайно різні. Пов'язано це з граматичною специфікою цих конструкцій, спрямованих фіксувати й констатувати все, що відбувається: явища природи, предмети, об'єкти, події навколишньої дійсності, осіб, їх діяльність тощо. Для того, щоб охарактеризувати лексико-семантичне наповнення номінативних конструкцій, вважаємо за потрібне представити їх різноманітність, виокремивши такі групи речень функційної сфери репрезентації за лексичним значенням головного члена, якими названо: 1) явища природи, їх закономірності, різні абстрактні поняття; 2) предмети, конкретні матеріальні об'єкти навколишньої дійсності; 3) особу (осіб), її статус, рід занять, стан (фізичний, моральний), поведінку тощо.

Перша лексико-семантична група охоплює речення, головний член яких називає природні явища, процеси, стани та інші абстрактні поняття, що існують незалежно від людини, поза її свідомістю, проте діють на свідомість, а саме:

а) стани природи, напр.: *Тишина. Зелені сні душі моєї, весни моєї далина* (В. Сосюра); *Погода сьогодні... Сонце...* (Є. Плужник); *Літо. Спекта. Безмежний степ* (З. Тулуб); *Вечір. Прохолода* (М. Рильський);

б) стихії природи, напр.: *От могутній грім!* (Леся Українка); *А вітер, вітер, вітер!.. Який палючий вітер!..; І дощ, і сніг, і віхола, і вітер* (Л. Костенко);

в) закономірності природи (пори року, місяці, добу, частини доби), напр.: *Надворі справжня золота осінь* (Л. Дашвар); *Глибока зима* (О. Кобилянська); *Гарячі жнива...* (С. Васильченко); *Жовтень... Ще недавно куц горобини зеленів*

різьбленим листям; **Надвечір'я**. З поля вертається череда (Є. Гуцало); **Гарячий день!** (Ю. Федькович); **Понеділок. Вівторок. Субота** (Т. Севернюк); **Підвечірок. Промінь останній лягає на зірок** (П. Мовчан);

г) абстрактні поняття:

– загальнофілософські поняття та категорії – буття, простір, рух, час, макросвіт, мікросвіт, всесвіт тощо, напр.: **О, невтолимість руху... Світе, чи ти єси?** (Т. Севернюк); **О двадцятий вік! Надшвидкісний, надболісний, великий, весь час живеш на грані тиші й крику** (П. Мовчан); **Села одрізані від світу. Кам'яний вік** (Л. Костенко); **Світлий наш світ!** (Ю. Федькович);

– інші абстрактні поняття, напр.: **Руйновище віри, і розпач, і розпач!** (Л. Костенко); – **Отаке воно – життя! Безберега радість** (В. Захарченко).

Другу лексико-семантичну групу утворюють номінативні речення, головний член яких позначає предмети, матеріальні реалії навколишнього світу. За типом сприйняття органами чуття предметів та явищ дійсності виокремлюємо дві групи:

1) конкретні матеріальні реалії об'єктивної дійсності:

а) назви небесних тіл, сузір'їв, напр.: **І тоді обрис земної кулі повільно виникає переді мною. Печальна земна куля** (П. Загребельний); **Молочний Шлях... сусідня сонячна система... А ми вже далі мчим...** (В. Сосюра);

б) назви місцевостей:

– назви краю, сторони, напр.: **Нові краї, дивні, незнані** (І. Багрянний); **Ой зелена земля моя, голубі береги!** (М. Рильський);

– назви територіальних поселень, населених пунктів, напр.: **Село! Село! Веселі хати!** (Т. Шевченко); **Сніги... Башкирія... Блакить...** (В. Сосюра); **Старий Остропіль. Константинів** (Т. Севернюк);

– назви частин землі в населених пунктах, напр.: **Чудова підгальська околиця** (І. Франко); **Ох, та двір же то, двір!..** (Ю. Федькович); **Пекучий день... лісів солодка млява... смага стежок... сонливиці левад...** (Л. Костенко);

– назви окремих ділянок земної поверхні, напр.: **Біле, біле поле** (Леся Українка); **Широкий, необмежений, незайманий степ** (М. Коцюбинський); **Місто, оточене з трьох сторін горами, мов у захисті мурів. І ліси... ліси. ЛІСИ** (Л. Дереш); **Бори, діброви, несходимі пущі** (Л. Костенко);

– назви підвищень над навколишньою місцевістю, напр.: – **Ну які ж це кручі? – засміялася Вероніка. – Пагорки, та й годі!** (М. Старицький); **Сині верхогір'я, Даль-голубизна...**; **Скелі й нетрі** (М. Рильський);

– назви розколин та западин на земній поверхні, напр.: – **Я викрешу вогню, там щось не гаразд... барліг... безодня... провалля!..** (М. Стельмах);

– назви водних поверхонь та просторів, напр.: **Ставок. Хрущі. Гаїв зеленограй** (Б. Олійник); **Ріка. Місток І синь вгорі** (Т. Севернюк); **Море! Гниле непроходиме море... Безкраї трясовини, твань, багнища...** (О. Гончар);

в) назви землі, яку обробляють, напр.: – **Ну й земляка!.. Ех, та й земляка ж, – бубонить собі під ніс Андрій** (С. Васильченко); **Промерзлий ґрунт** (П. Загребельний);

г) назви об'єктів флори: **Тополі, тополі... Є щось тужливе в їхніх задумливих силуетах...**; **Полин, солончаки, жорства. Сухі будяки в червоних шапках** (О. Гончар); **Мокре листя, Срібний блиск акацій** (Т. Севернюк); **А барвінок! Барвінок хрещатий!** (Т. Шевченко);

г) назви об'єктів фауни: *І сірий зайчик, такий маленький, такий ... один. І вовчик-братик, і біла білка, і хитрий лис...* (Б. Олійник); *Птахи, птахи! Які невтомні зграї Летять над морем!* (М. Рильський); *Лящі водились широкі, як сковороди. В'язі, жуки, клені* (Є. Гуцало);

2) матеріальні речі (загалом побутові), пов'язані з діяльністю людини:

а) назви будівель, житлових та інших приміщень, напр.: – *Ось вам і млинець* (Ю. Федькович); *Вдовина хата... стріха... мох... дощі побілку змили...* (П. Мовчан); *Черга. Буфет. Каси* (Л. Костенко);

б) назви транспортних об'єктів, напр.: *Пронозистий вітер. Таксі. Шуркотіння* (В. Стус); *Валка. Чумацька валка. Корж кликав її всіма силами знесиленої душі* (З. Тулуб); *Моторки...; Ворожий корабель...* (М. Рильський);

в) назви зброї, напр.: *Іван (обзирає ніж і віддає відтак Довбушеві) Гарний ніж!* (Ю. Федькович); – *Ото шабля!* – *ахнули майстри* (З. Тулуб);

г) назви музичних інструментів, напр.: *Цимбали, бубни, гуслі, жоломійки...* (Леся Українка); *О, та скрипка!* (О. Кобилянська); *Рожеві сосни... Арфа вечорова... Але прислухайсь: ми тут не одні* (Л. Костенко);

г) назви різних побутових предметів, напр.: *... папір, перо і філіжанка* (В. Стус); *Вітрина. Дівчина біля живого скла* (М. Рильський); *Люстра, золото, срібло...* (С. Васильченко);

д) назви одягу, напр.: *Нема грошей, нам наказано брати, що зможемо. Ось кожух!* (І. Франко); – *Ось шинеля,* – *мовив Козидра, розв'язуючи згорток* (Є. Гуцало); *Бізантицька княжеська ноша, діадем, порфілова, соболем забланена манта* (Ю. Федькович);

е) назви продуктів харчування, напр.: – *Свіжі персики! Мигдаль! Фісташки!* – *вривався дзвінкий голос хлопчика з повними сапетами. А інші голоси перебивали: – Устриці! Свіжі устриці! Мідії! – Кумис! Кумис холодний! – Чурек гарячий! Чурек!* (З. Тулуб); *Посеред Барткового подвір'я насипано купу зерна. Пшениця, жито, гречка, просо* (Б. Харчук);

є) назви особистих речей, напр.: – *Ось перстень мій,* – *пошепки, уривчасто заговорила панна* (М. Старицький); *Офіційна заява... Протокол засідання...* (О. Мусієнко); *Майна у прокурора було кубометрів півтора. Два антрацитові чемодани, якісь пакунки, згортки, рулони* (П. Загребельний).

Третя лексико-семантична група об'єднує синтаксичні номінативні одиниці, якими названо особу (осіб) залежно від суспільно-родинного становища, роду занять, характеру, зовнішності, поведінки тощо. Розмежовуємо такі підгрупи речень, що позначають:

1) різні соціальні угруповання людей (спільноти):

а) за національністю, походженням, напр.: *Варава Андріян Данилович... Рік народження 1890... Українець...* (О. Мусієнко); *Василина (довго мовчить). Московка!* (І. Карпенко-Карий); *Чужинець. Далекий-далекий чужинець. Чужак...* (І. Багрянний);

б) за соціальним статусом, напр.: *Магнат. Шляхтич. Багатир. Так, багатир* (З. Тулуб); *Сторукий і стоокий княжий печатник* (Р. Федорів); *Аристократія! Сучасна аристократія! ... Володарі...* (І. Багрянний);

в) за способом життя, поглядами, напр.: *Демократ, опозиціоніст, хитра голова* (І. Франко); – *Колишні комунари... І так... – Соціалісти... Дашнаки...*

Троцькісти... праві... ліві... безпартійні... і інші... і інші... Весь народ... Ветерани революції... Мисляча верхівка... Авангард... (І. Багрянний);

г) за віковими параметрами, напр.: **Покоління байдужих. Покоління пофігістів. Але то тільки зовні** (Л. Дереш); **Величезна родина! ... Цілий рід! ... Українська степова родина на гірському тлі** (І. Багрянний);

2) окремо людину як особистість з зовнішньою та внутрішньою характеристикою:

а) на ім'я, по батькові, а також прізвище, прізвисько, напр.: **Іван знайомить матір з Павлом, і вона ледве чутно проказує: – Ольга Павліна** (В. Кучер); **Бетховен. Добрий має** (В. Стус);

б) за статтю, напр.: **По тій стежці, назустріч знесамовитілому звіру, йшло двоє людей. Чоловік і жінка** (П. Загребельний); **Дивовижна химерна дівчина** (І. Багрянний); **Річард Оте хлоп'я** (Леся Українка);

в) за родинним статусом, напр.: **Іван (зриваючись) Отець мій! Мій дядичок!**); **Іван Мій бідний брат!** (Ю. Федькович); **Батько й мати. Сестра** (П. Загребельний); **Його онука, Мариночка! До двору!** (М. Рильський);

г) за видом діяльності, заняттям, фахом, напр.: – **Ливар... – Шахтар... – Голова колгоспу... – Металіст... – Колгоспник... – Робітник... – Колгоспник... – Колгоспник... – Директор... – Робітник... – Колгоспник... – Робітник... – Пролетар...; Учителька! Оце так учителька! Ну та й учителька...** (С. Васильченко);

ж) за покликанням, здатністю, внутрішнім потягом, напр.: **Проводар наш!** (Олена Пчілка); **Перший мисливець у цілому світі** (І. Багрянний); – **Ой, та й митець** (Панас Мирний); **Художник. Дивак. Самітник** (Л. Костенко);

з) за вдачею, натурою:

– з хорошими рисами характеру, напр.: **Мій боже милий! А трудяще, А чепурне, та роботяще, Та тихе** (Т. Шевченко); **Ой ловка ж, ловка!** – зашуміли деякі (С. Васильченко); – **От добра людина!** (Панас Мирний);

– з поганими рисами характеру, напр.: **Базіки. Балакуни. Пробазікали Україну!** (О. Гончар); **От, опияка!..** (Панас Мирний); **Поганий, мерзкий, скверний, бридкий, Нікчемний, ланець, кателик! Гульвіса, пакосний, пресидкий, Негідник, злодій, єретик!** (І. Котляревський);

е) за типом поведінки, вчинками, напр.: **О, гордий який!** – кепкувала сусідка (Є. Гуцало); **От недогадливі!.. після виборів земський з'їзд...** (Панас Мирний); **Такий слухняний... Завжди чемний і ввічливий** (Л. Дереш);

є) за зовнішністю, напр.: **Ото козарлюга!** (З. Тулуб); **Красива лобаста голова, рельєфно випуклі надбрів'я, твердий погляд сірих очей, бугруваті вилиці, міцно стиснуті губи** (О. Мусієнко); **Стегно. Коліно. Випукле плече** (П. Мовчан);

і) за внутрішнім станом (настроєм, фізичним самопочуттям), напр.: **І я махнув. І вирівняв суглоби. Збезважений. До птиці уподобивсь** П. Мовчан; **Прекрасний мій зажинок. Вдоволена душа. Утішений ущерть** (П. Мовчан); – **Живий! Здоровий!** – зітхнула вона. **Слава богові!** (З. Тулуб).

Тісно пов'язаними з трьома групами є також значна кількість номінативних речень, головний член яких чітко відображає певні біблійні образи та події. Більшість таких номінативних одиниць спрямовані представити Бога та

богоязливу чи непокірну людину, в окремих випадках згадуваними є факти, предмети, окремі речі [2, с. 93].

Значному розширенню та збагаченню семантичного наповнення номінативних одиниць сприяє вживання головних членів у переносних, метафоричних значеннях, що становить перспективу подальших розвідок.

Отже, представлена різноманітність лексико-семантичного наповнення односкладних іменних речень функційної сфери репрезентації обумовлена не лише актуальністю та кількістю їхнього різногалузевого використання, а поліфункційністю при найменуванні об'єктів реальної / ірреальної дійсності.

Список літератури

1. Арват Н. М. Про лексичне наповнення структурних схем простого речення / Н. М. Арват // Мовознавство. – 1973. – № 4. – С. 42–49.

2. Вітрук Н. Л. Стилістичні параметри використання односкладних речень репрезентації та апеляції у біблійних текстах / Надія Вітрук // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 506–508 : Слов'янська філологія. – С. 90–96.

3. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 149 с.

4. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Сушинська Ірина Михайлівна ; Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

References

1. Arvat N.M. About lexical content of structured schemes of a simple sentence / N.M. Arvat // Linguistics. – 1973. – № 4. – P. 42–49.

2. Vitruk N.L. Stylistic parameters of usage of composite sentences of representation and appeal in biblical texts / Nadia Vitruk // Scientific Bulletin of Chernivtsi National University named after Yurii Fedkovych: Coll. Science. Works / Science. Ed. Bunchuk B.I. – Chernivtsi: Chernivtsi nat. University Press, 2010. – Vol. 506–508: Slavic philology. – P. 90–96.

3. Kolshansky G.V. Context semantics / G.V. Kolshansky. – Moscow: Science, 1980. – 149 p.

4. Sushynska I.M. Structural and functional variations of nominative sentences in modern Ukrainian literary language: Abstract. Dis. for getting scien. Candidate's degree in Philolog: spec. 10.02.01 "Ukrainian Language" / Sushynska Irina; Dnipropetrovsk State. Univ. – Dnepropetrovsk, 2000. – 20 p.

Анотація. В статті обозначены лексико-семантическое наполнение односоставных предложений репрезентации в современном украинском литературном языке. Выявлено, что носителем основного семантического значения в номинативных единицах является главный член предложения, лексическое значение которого может быть очень разное, поскольку направлено на констатацию объектов окружающей действительности.

Ключевые слова: односложные именные предложения, односоставные предложения репрезентации, главный член предложения, семантическая структура предложения, лексико-семантическое наполнение.

Abstract. Structural-semantic organization of any sentence as the language sign forms the structure meaning, its functions and tasks. Composite sentences of representation (nominative) are formed according to this principle. Semantics of composite nominative sentences of functional scope of representation depends on the context, and in colloquial speech - on the situation. Context helps the reader / listener to more precisely and better understand said by the speaker.

The carrier of the core semantic meaning in the nominative units is a main member of the sentence, with which people and realia of surrounding reality are named, marked, indicated and characterized. Lexical meanings of the words that are the key members of nominative units are extremely different. This is due to the specifics of these syntactic constructions designed to record and admit everything happening around.

In the article, according to the lexical meaning of the main member, there are singled out the following groups of sentences of the functional area of representation, with which are named: 1) nature phenomena, their laws, and various abstract concepts; 2) items, specific material objects of reality; 3) the person (s), its status, occupation, state (physical and moral) behavior of others. Each group is divided into smaller subgroups, in which more specifically are stated the mentioned above objects of reality. A significant number of nominative sentences, whose main member clearly reflects certain biblical images and events, are closely related to the three groups.

Significant expansion and enrichment of the semantic content of nominative units is influenced by the use of the main members in portable, metaphorical meanings, whereas direct meanings name only real phenomena and processes

Keywords: composite nominative sentences, composite sentences of representation, the main member of the sentence, semantic structure of the sentence, lexical-semantic content

УДК 811.161.1'373

COMPUTER LEXICOGRAPHY: PROBLEMS AND PROSPECTS

IVANOVA Oksana Victorivna, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of English for Technical and Agrobiological Specialties, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv)

Abstract. The article deals with computer lexicography, its beginnings, development and role in modern society. Computer lexicography advantages in comparison with traditional lexicography have been substantiated. Special attention has been paid to the objectives given to an electronic dictionary compiler. Electronic dictionary classification has been proposed. The main purposes and problems of this lexicography branch have been found out.

Keywords: computer lexicography, traditional lexicography, electronic dictionary, database, classification, compiler

Extreme revolution changes are being happened in the field of lexicography and Terminography today that are based on the computer technologies use for the language units' descriptions. This fact encourages the organization of hypertext space in the lexicographic practice and creation of the electronic dictionaries. Today lexicography is largely synonymous with computer lexicography or electronic lexicography and many

© O.V.Ivanova, 2016